

روش پژوهش کیفی بنیادی/پایه: روش پژوهش مغفول در رشته مطالعات برنامه درسی

دکتر کامبیز پوشنه^۱

زری آقاجانی^۲

چکیده:

پژوهش، نقش ارزنده‌ای برای توسعه علمی و فرهنگی در هر جامعه‌ای دارد و به جرئت می‌توان گفت که زمینه‌های پیشرفت و شکوفایی هر جامعه مرهون پژوهش‌های بنیادین آن است و به‌طور یقین تصور توسعه همه جانبه بدون پژوهش، امری بیهوده و نشدنی است. روش‌های پژوهش، ابزار دست‌یابی به واقعیت هستند و هر پژوهشگر تلاش می‌کند تا مناسب‌ترین روش را انتخاب کند. هدف: در این مقاله سعی بر این است تا با نگاهی دوباره به روش‌شناسی در قلمروی مطالعات برنامه‌درسی، «روش پژوهش کیفی پایه» به‌عنوان رویکرد روش‌شناسی مغفول به پژوهشگران این حوزه معرفی و به این سؤال که چرا با وجود استفاده گسترده از این روش پژوهشی در مطالعات خارجی در حوزه آموزش، روان‌شناسی، مدیریت و سلامت، هنوز از این رویکرد در کنار روش‌های کیفی رایج (پدیدارشناسی، روایتی، موردی، نظریه داده‌بنیاد و قوم‌شناسی) در پژوهش‌های رشته برنامه‌درسی، استفاده نمی‌شود، پاسخ مقتضی داده شود. روش این پژوهش بررسی و مرور منابع مربوط با مراجعه به متون و منابع خاص برنامه‌درسی و از سوی دیگر منابع مربوط به حوزه پژوهش‌های کیفی بوده است. یافته‌ها نشان دادند که: رویکرد پژوهش کیفی پایه در میان روش‌های تثبیت‌شده و به‌کار گرفته‌شده در عرصه‌ی مطالعات برنامه‌درسی، مغفول و ناآشنا است و فهم و شناخت آن با پیچیدگی‌هایی مواجه است. با وجود این، امکان شناخت و کاربرد آن در پژوهش‌های رشته برنامه‌درسی وجود دارد و تلاش در این راه می‌تواند به بهبود و تنوع روش‌شناسی در رشته علمی برنامه‌درسی کمک کند.

واژگان کلیدی: روش‌های پژوهش کیفی، مطالعات برنامه‌درسی، روش پژوهش کیفی پایه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ عضو هیئت علمی دانشکده تربیت و مشاوره (دانشگاه آزاد- واحد تهران مرکز)، Poushaneh@hotmail.com

^۲ دانشجوی دکتری مطالعات برنامه‌درسی (دانشگاه آزاد- واحد تهران مرکز)، Zariaghajani@Gmail.Com

مقدمه و بیان مسئله

بگذارید چراغ علم‌ورزی روشن بماند تا بتوانیم در روشنی آن پی آواز حقیقی بدویم. پژوهش نه تنها کنش معرفتی بلکه عملی اخلاقی است. انسانیت، نیاز دارد، زندگی اجتماعی خود را مرتب تنظیم نماید و این مهم، جز با دانش موثق میسر نمی‌شود (فراستخواه، ۱۳۹۶). ابزار دستیابی به واقعیت، روش‌های پژوهش، هستند و پژوهشگران تلاش می‌کنند تا مناسب‌ترین روش را انتخاب کنند. بنابراین، شناخت روش‌های پژوهش و آگاهی از دقت آنها در علوم اجتماعی و رفتاری بسیار ضروری و مهم است (دلاور، ۱۳۹۵). آنچه در پژوهش اهمیت دارد و باید مورد توجه قرار گیرد، برنامه‌ریزی و اجرای پژوهش به صورتی است که به بهترین وجه به مسائل و سؤال‌های پژوهش پاسخ دهد. یکی از مسائل عمده معرفت‌شناختی انسان چگونگی دستیابی به شناخت پایا و مطمئن درباره‌ی جهان اجتماعی و طبیعی است. بر همین اساس، فیلسوفان با ارائه صورت‌بندی نحله‌های فلسفی و پژوهشگران با کاوش در جهان موجود، سعی در کسب معرفتی اینچنین داشته‌اند. جدای از اختلاف نظر بین فیلسوفان و پژوهشگران، هر یک با تأیید اصالت روش خود، مدعی حصول به معرفت درست درباره‌ی جهان بوده و بنابراین، چندان به روش دستیابی به معرفت توجهی نداشتند. در طی چند دهه‌ی گذشته (به ویژه از دهه ۱۹۷۰) عرصه‌ی روش، درگیر نزاع‌های روش‌شناختی و نظری متفاوتی بوده است. دوره‌ای که حاصل آن «چرخش نظری»^۱ است. در این دوره آثار ضد اثبات‌گرایی متعددی نگارش شد و فلسفه‌های جدید علم و علوم اجتماعی مانند رویکردهای برساختی-تفسیری^۲، انتقادی^۳، فمینیسم^۴، پست‌مدرن^۵، نوپراگماتیسم^۶ و...، ظهور پیدا کردند. جالب است که بدانید مبانی نظری و فکری سنت‌های فلسفی رویکردهای یادشده به دوران باستان بر می‌گردد که بیان مفصل آن، خارج از بحث این نوشتار است (محمدپور، ۱۳۹۸). علی‌رغم تنوع گسترده پژوهش‌های کیفی، بر اساس نتایج مطالعات انجام‌شده در حوزه مطالعات برنامه‌درسی (نوری و همکاران، ۲۰۲۰)، توجه اکثر دانشوران رشته به رویکردهای تثبیت‌شده و تکراری است و در همین راستا، رغبتی به تشویق دانشجویان برای استفاده از روش‌های متنوع در پژوهش‌ها نشان نمی‌دهند که این خود نشان از ایستایی و عدم ورود به سرزمین‌های ناآشنا ولی متنوع روش‌شناسی کیفی دارد. نگارندگان با انجام مطالعه در سیر روش‌شناسی کیفی، متوجه شدند که نا شناخته‌بودن و عدم آشنایی دانشوران مطالعات برنامه‌درسی، یکی از عوامل مهم عدم استفاده از روش‌های متنوع توسط دانشگاهیان کشور است و همین امر بهانه‌ای برای نگارش و معرفی پژوهش کیفی پایه در این مقاله شد. با توجه به اهمیت کثرت روش‌شناختی در رشته مطالعات برنامه‌درسی، در این مقاله با استفاده از روش‌شناسی اسنادی/کتابخانه‌ای به معرفی پژوهش کیفی پایه^۷ به‌عنوان یکی از روش‌های پژوهش کیفی پرداخته می‌شود.

^۱Paradigm Shift

^۲Interpretive Constructivist Approach

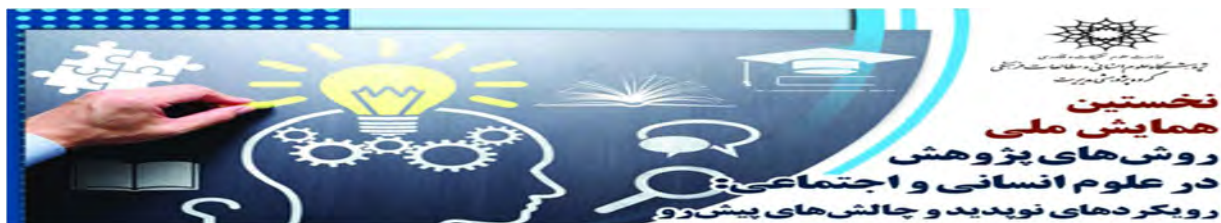
^۳Critical

^۴Feminism

^۵Postmodern

^۶Neo-Pragmatism

^۷Basic Qualitative Research

پژوهش کیفی

پژوهش کیفی، نوعی از پژوهش است که تعدادی جهت‌گیری و رویکرد فلسفی را در بر می‌گیرد. پیشایندها آنچه امروزه پژوهش کیفی می‌نامیم را می‌توان در انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی و زمینه‌های کاربردی مطالعات مختلف مانند روزنامه‌نگاری، آموزش، مددکاری اجتماعی، پزشکی و حقوق جستجو کرد. در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، توجه تعدادی از نشریات بر روش‌شناسی صرف، به گونه‌ای بود که خودبه‌خود در اواخر قرن بیستم، پژوهش کیفی به‌عنوان یک روش پژوهش، تثبیت شد. وجه اشتراک همه این فلسفه‌ها، تأکید بر تجربه، درک و معنا سازی است که همگی از ویژگی‌های پژوهش کیفی هستند (Merriam & Tisdell ۲۰۱۶). اگرچه، پژوهش‌های کیفی دارای تعدد و تنوع بسیار هستند، اما در بیشتر پژوهش‌های دانشگاهی از روش‌های تثبیت‌شده مانند پدیدارشناسی^۱، نظریه داده‌بنیاد^۲، روایت‌پژوهی^۳، مطالعه موردی^۴ و قوم‌نگاری^۵ استفاده می‌شود. علاوه بر پنج روش رایج یادشده، روش کیفی پایه‌گیز با وجود اینکه دارای فرایند یکسان (مراحل اجرای روش) با روش‌های تثبیت‌شده است، با قدری تفاوت، در جرگه روش‌های پژوهش کیفی قرار دارد (کیامنش و دانای‌طوسی، ۱۳۹۸). باید یادآور شد که روش‌های کیفی در فرایند یا «روش» با یکدیگر اشتراک‌هایی دارند، اما در روش‌شناسی دارای وجوه افتراق و هدفی خاص هستند (Merriam & Grenier, ۲۰۱۹). در همین راستا، دانایی‌فرد و کاظمی (۱۳۹۶) در مقایسه‌ی پنج روش تثبیت‌شده و رایج در اکثر پژوهش‌های انجام‌شده، بیان می‌کنند که: «می‌توان گفت علی‌رغم اینکه همه آنها در فرایند عمومی پژوهش، یعنی روش (مانند طرح مسئله، طرح سؤال، جمع‌آوری داده‌ها از طریق مصاحبه، مشاهده، اسناد و مطالب دیداری و شنیداری، تحلیل داده‌ها و ارائه گزارش) مشترک هستند، اما در روش‌شناسی یکسان نیستند». در جدول شماره یک (۱) دانایی‌فرد و کاظمی، روش‌های تثبیت‌شده را با یکدیگر مورد مقایسه قرار دادند که با استفاده از همین شیوه نگارندگان مقاله، روش پژوهش کیفی پایه را هم برای قیاس با روش‌های تثبیت‌شده، اضافه کرده‌اند.

جدول ۱. مقایسه پنج روش‌شناسی کیفی (منبع: دانایی‌فرد، کاظمی، ۱۳۹۶) همراه با روش پژوهش کیفی پایه (پوشنه، آقاجانی، ۱۴۰۲)

ویژگی‌ها	روایت‌پژوهی	پدیدارشناسی	نظریه داده بنیاد	قوم‌نگاری	مطالعه‌موردی	روش کیفی پایه
کانون تمرکز	واکاوی زندگی فردی	فهم ذات تجربه	ایجاد نظریه بر مبنای داده‌های میدانی	توصیف و تفسیر یک گروه فرهنگی	ارائه توصیف و تحلیلی عمیق از یک مورد یا چندین مورد	درک چگونگی تفسیر افراد از

^۱Qualitative Research

^۲Phenomenology

^۳Grounded theory

^۴Narrative research

^۵Case Study

^۶Ethnography

تجربه‌های خود، ساختن واقعیت پیرامون آنها و درک معنی						
درک چگونگی تفسیر، ساختن یا معنا سازی مردم از جهان و تجربه هایشان	ارائه فهمی عمیق از یک مورد یا چندین مورد	توصیف و تفسیر الگوهای مشترک فرهنگی یک گروه	ایجاد نظریه بر پایه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان	ضرورت توصیف ذات یک تجربه زیسته	ضرورت بیان روایت‌های فردی	بهترین نوع مسئله برای این طرح
برگرفته از حوزه درمان و بهداشت	برگرفته از روان‌شناسی، حقوق، علوم سیاسی و پزشکی	برگرفته از انسان‌شناسی و جامعه‌شناسی	برگرفته از جامعه‌شناسی	برگرفته از فلسفه، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت	برگرفته از انسان‌شناسی، ادبیات، تاریخ، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی	پیشینه رشته‌ای
تمرکز مطالعه بر درک یک تجربه یا یک رویداد	مطالعه یک رویداد یا فعالیت با بیش از یک نفر	مطالعه گروهی که فرهنگ مشترک دارد	مطالعه فرایند، اقدام یا تعامل با حضور افراد بی‌شمار	مطالعه چندین فرد که تجربه مشترکی دارند	مطالعه یک یا چند نفر	واحد تحلیل
با استفاده از مصاحبه، اسناد و مشاهده	از مآخذ چندگانه شامل: مصاحبه‌ها، مشاهده‌ها، اسناد و مصنوعات استفاده می‌شود	اغلب از مشاهده و مصاحبه استفاده می‌شود، اما شاید دیگر مآخذ اطلاعاتی نیز در موقع	به‌طور کلی از روش مصاحبه با ۲۰ تا ۳۰ نفر استفاده می‌کند	استفاده از مصاحبه، در صورت نیاز از دیگر روش‌های جمع‌آوری داده مانند اسناد، مشاهده و آثار هنری نیز بهره‌مند می‌شود	به‌طور کلی از مصاحبه و اسناد استفاده می‌شود	اشکال گردآوری داده

		حضور طولانی در میدان مطالعه گردآوری شوند				
استفاده از کدهای باز، مقوله‌ها و تحلیل موضوعی	تحلیل داده از طریق توصیف مورد و همچنین مضمون‌های میان‌موردی	تحلیل داده از طریق توصیف گروه فرهنگی، مورد نظر، ارائه مضمون‌هایی در مورد گروه	تحلیل داده از طریق کدگذاری باز، کدگذاری محوری، کدگذاری گزینشی	تحلیل داده برای به‌دست‌آوردن اظهارات مهم، واحدهای معنایی، توصیف زمینه‌ای و ساختاری، توصیف «ذات»	تحلیل داده برای به‌دست‌آوردن داستان‌ها، «بازسرای» داستان‌ها، ایجاد مضمون‌ها و اغلب با استفاده از نوعی توالی تقویمی	استراتژی‌های تحلیل داده
ارائه توصیفی غنی از پدیده مورد بررسی	ارائه تحلیل تفصیلی از یک یا چند مورد	توصیف چگونگی کارکرد یک گروه فرهنگی	ایجاد نظریه در قالب ترسیم یک نگاره	توصیف ذات تجربه	روایتی در مورد داستان‌های زندگی فردی	نگارش گزارش

سیر پژوهش‌ها در برنامه درسی

اگرچه تاریخچه پژوهش‌های تربیتی در ایران به دوره قبل از اسلام برمی‌گردد، اما سابقه مطالعات روش‌شناختی در برنامه‌درسی به‌مثابه یک رشته دانشگاهی در کشور به اوایل قرن بیست‌ویکم برمی‌گردد (شعبانی و رکی، ۱۴۰۰). علی‌نوری و همکاران (۲۰۲۰) در مطالعه‌ی «یک قرن پژوهش در حوزه‌ی تعلیم‌وتربیت در ایران» (براساس مقاله‌های مجله فصلنامه تعلیم‌وتربیت)، به این نتیجه رسیدند که پژوهش تربیتی در ایران به‌شدت نیازمند تکثرگرایی روش‌شناختی با هدف بهبود شیوه‌های آموزشی است. در این مطالعه، پژوهش‌های آموزشی، پنج مرحله‌ی تاریخی متمایز و در عین حال همزمان با هم را تجربه کرده‌اند:

دوره اول (۱۹۱۹-۱۹۸۵)، مرحله‌ی پیش‌اروش‌شناسی است که طی آن پژوهشگران بدون یک روش علمی منظم و مشخص، پژوهش‌های خود را انجام می‌دادند. مرحله‌ی دوم (۱۹۸۵-۱۹۹۴) دوره پیدایش و رشد روش‌های کمی است که در طی آن روش‌های کمی در حوزه پژوهش‌های آموزشی محوریت پیدا می‌کنند. مرحله‌ی سوم (۱۹۹۵-۲۰۰۴) خلوص پارادایم (انحصار پارادایم کمی) که طی آن پژوهشگران آموزشی و علوم اجتماعی، عمدتاً بر روش‌های کمی و استنتاج آماری که به‌عنوان ابزاری برای آزمون فرضیه‌های پیشنهادی درک می‌شود، تکیه می‌کنند. مرحله‌ی چهارم (۲۰۰۵-۲۰۱۴) دوره‌ای است که با ظهور پارادایم کیفی آغاز شد و موجب پیدایش هژمونی جدیدی گشت. مرحله‌ی پنجم (۲۰۱۵-۲۰۱۹)

دوره‌ی توجه و اهمیت به کیفیت است که نگرانی از دست‌دادن اعتبار و برجای گذاشتن تصور نسبی‌گرایانه، توسط اعضای جامعه پژوهشی مورد توجه قرار گرفت و دوره تکثر روش نامیده می‌شود (نوری و همکاران، ۲۰۲۰). در سطح جهانی نیز، حوزه تعلیم و تربیت و به‌دنبال آن رشته برنامه‌درسی از نظر روش‌شناختی، شش مرحله‌ی مختلف را شامل می‌شود (شمشیری، ۱۳۹۹): ۱- روش‌های تاریخی و فلسفی، ۲- روش‌های علمی در تعلیم و تربیت، ۳- روش‌های تعلیم و تربیت پیشرفت‌گرایانه، ۴- بازگشت به روش‌های علمی در تعلیم و تربیت، ۵- روش‌های برخوردار از نگاه انسان‌گرایانه (پژوهش‌های تفسیری موقعیتی، پژوهش انتقادی)، ۶- عبور از روش یا پس از روش. همچنین بررسی‌های کومار (۲۰۱۹)^{۱۷} بیان می‌کند که بخش‌های مختلف جهان از جمله: آفریقای جنوبی، برزیل، مکزیک، آسیا، هندوستان و آمریکای شمالی بر اساس شرایط بومی و تعاملات جهانی خود، روش‌های یادشده را با ترتیب مختلفی تجربه نموده‌اند.

پژوهش کیفی پایه

شاران بی. میریام (۲۰۰۹) در شرح تاریخچه، ابداع و توصیف روش پژوهش کیفی پایه، بیان می‌کند که: «طبق تجربه من در زمینه‌های کاربردی مانند آموزش، بهداشت، مددکاری اجتماعی، مشاوره، تجارت و غیره، رایج‌ترین «نوع» پژوهش کیفی، یک مطالعه تفسیری و پایه است. مطالعه‌ای که پژوهش کیفی را بدون نیت پدیدارشناختی، نظریه داده‌بنیاد، تحلیل روایی، مطالعه انتقادی یا قوم‌نگاری، انجام می‌دهد. من سال‌ها با برجسب‌گذاری‌های متفاوت مانند: عمومی، عام، اساسی، اصلی و تفسیری، برای نام‌گذاری چنین رویکردی چالش داشتم. از آنجایی که تمام پژوهش‌های کیفی، تفسیری هستند، ترجیح دادم این نوع مطالعه را پژوهش کیفی پایه^{۱۸} بنامم». طبق جستجوهای انجام‌شده در مقاله‌های علمی-پژوهشی، روش پژوهش کیفی پایه با نام‌های «ژنریک/عمومی»^{۱۹} (Eliot & Timulak, ۲۰۲۱) و یا «روش‌های توصیفی-تفسیری»^{۲۰} (Bradshaw, ۲۰۱۷) نیز در پژوهش‌ها استفاده شده است. همچنین برای شفاف‌سازی رویکرد پژوهش پایه، تورن و همکاران (۱۹۹۷، ص ۱۶۹)^{۲۱} «توصیف تفسیری»^{۲۲} را به‌عنوان یک رویکرد پژوهش کیفی «غیرمقوله‌ای» توصیف می‌کنند و ساندلوفسکی (۲۰۰۰، ص ۳۳۵)^{۲۳} آن را «توصیف کیفی بنیادی یا پایه» می‌نامد. در حالی که برینک و وود (۲۰۰۱)^{۲۴} تمام پژوهش‌های کیفی توصیفی را به‌عنوان پژوهش‌های اکتشافی در نظر می‌گیرند و آن را به‌عنوان یک تلاش پژوهشی سطح اول طبقه‌بندی می‌کنند. در بسیاری از موارد نیز، نویسندگان صرفاً بیان می‌کنند که در حال گزارش یک مطالعه کیفی هستند، بدون اینکه آن را در زمینه خاص فلسفی، تعریف کنند (Caelli et al, ۲۰۰۳).

^{۱۷}Kumar

^{۱۸}Sharan B. Merriam

^{۱۹} *نگارندگان مقاله برای معادل‌یابی فارسی با توجه به توضیحات نویسنده و درک مفهومی خود از این روش پژوهشی، معادل «روش کیفی پایه» را برگزیدند، بنابراین در سراسر مقاله، از این روش با عنوان روش کیفی پایه، یاد می‌شود.

^{۲۰}Generic

^{۲۱}Interpretive-Descriptive Methods

^{۲۲}Thorn et al.

^{۲۳}Interpretive description

^{۲۴}Sandelowski

^{۲۵}Brink & Wood

تفاوت بین روش‌شناسی‌های مختلف و پژوهش کیفی پایه

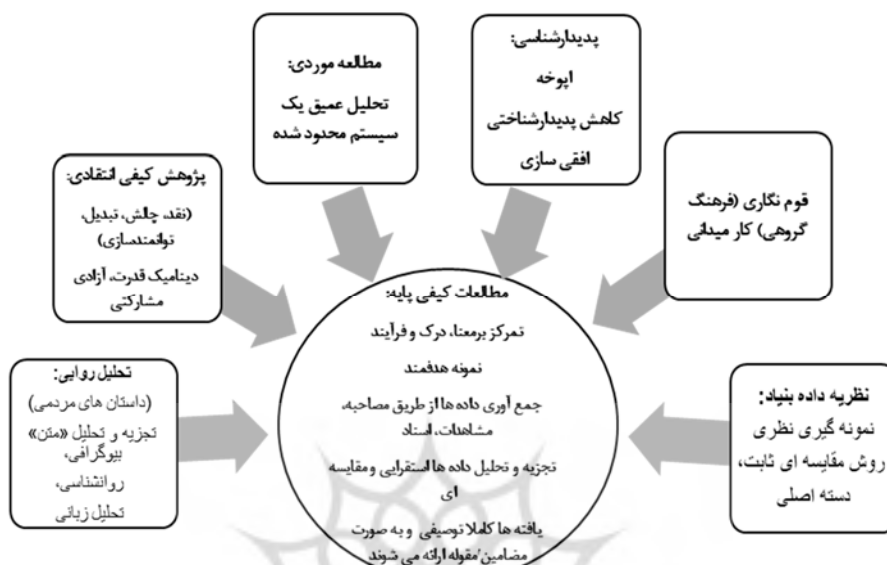
در تمایز این روش با دیگر پژوهش‌های کیفی رایج، باید گفت که انواع دیگر مطالعات کیفی دارای یک بعد اضافی هستند. به‌عنوان مثال، مطالعه پدیدارشناختی به‌دنبال درک ماهیت و ساختار زیربنایی پدیده است. قوم‌نگاری، تلاش می‌کند تا تعامل افراد را نه تنها با دیگران، بلکه با فرهنگ جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، نیز درک کند. نظریه‌گراندتئوری نه‌تنها به‌دنبال درک، بلکه ساختن یک نظریه اساسی در مورد پدیده مورد نظر است. تحلیل روایی از داستان‌هایی استفاده می‌کند که مردم تعریف می‌کنند و به‌روش‌های مختلف آن‌ها را تحلیل می‌کند تا معنای تجربه‌هایی را که در داستان آشکار می‌شوند، درک کند. پژوهش‌های کیفی انتقادی بر نقد اجتماعی به‌منظور افزایش آگاهی و توانمندسازی افراد برای ایجاد تغییر توجه دارد. همان‌طور که در شکل یک (۱) نشان داده شده است، میریام و تیسدل (۲۰۱۶) تأکید می‌کنند که همه روش‌های مطالعات کیفی دارای ویژگی‌های مشترک هستند و زیر چتر پژوهش کیفی قرار دارند. لازم به‌ذکر است که هر روش‌شناسی دارای تمرکز متفاوتی است که باعث ایجاد روش‌های مختلف طرح سؤال، روش‌های نمونه‌گیری، جمع‌آوری داده‌ها، تجزیه و تحلیل و گزارش می‌شود. در این راستا، پژوهش کیفی پایه را می‌توان بدون رعایت یک روش پژوهش کیفی خاص اجرا کرد. هدف پژوهش کیفی پایه، کاوش، تحلیل و تفسیر تجربه فرد مانند پژوهش روایی، درک ماهیت و ساختار زیربنایی پدیده مانند پدیدارشناسی، کشف نظریه ماهوی درباره پدیده مانند نظریه‌گراندتئوری و یا درک، یا توضیح تعاملات بین افراد و فرهنگ آنها مانند قوم‌نگاری و کاوش در یک فرآیند مانند مطالعه موردی، نیست (Bradshaw, ۲۰۱۷). قصد پژوهش کیفی پایه با پارادایم تفسیرگرا، درک چگونگی تفسیر افراد از تجربه‌های خود، ساختن واقعیت پیرامون آنها و درک معنی است (Merriam & Tisdell, ۲۰۱۶). در این روش‌شناسی، پژوهشگر به‌عنوان ابزاری عمل می‌کند که معنای به‌دست‌آمده از تحلیل اسناد، مشاهده و مصاحبه را می‌سازد و ارائه می‌کند. علاوه‌بر این، داده‌ها به‌صورت استقرایی برای شناسایی مضامین اصلی تجزیه و تحلیل می‌شوند و سپس با یک توصیف غنی که بر اساس چارچوب پژوهش نوشته شده است، پردازش می‌شود. بنابراین، درک بیشتر جنبه‌های «چگونگی» این نوع پژوهش ضروری است. در این پژوهش، فرایند روش، رویکرد نظام‌مند به جمع‌آوری و تفسیر اطلاعات است. همچنین، روش‌های مختلفی می‌توانند تا زمانی که در راستای اهداف پژوهش باشند و به قابلیت اعتماد پژوهش کمک کنند، به‌کارگرفته شوند (Bradshaw, ۲۰۱۷).

مراحل اجرای روش کیفی پایه

همان‌طور که در مطالب پیشتر، عنوان شد، فرایند اجرای روش کیفی پایه، مانند سایر روش‌های کیفی رایج است. بدین ترتیب که پس از تعیین هدف و سؤال پژوهش، مشارکت‌کنندگان به‌صورت هدفمند انتخاب می‌شوند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، اغلب مصاحبه نیمه‌ساختار یافته و عمیق است، اما از اسناد و مشاهده هم در صورت نیاز استفاده می‌شود. برای

تحلیل داده‌ها از روش‌های استقرایی تحلیل محتوا استفاده شده و برای پایایی و اعتبار نیز از روش‌های معمول در سایر روش‌های کیفی مانند سه‌سویه‌سازی^۴ استفاده می‌شود (Eliot & Timulak, ۲۰۲۱; Merriam & Grenier, ۲۰۱۹).

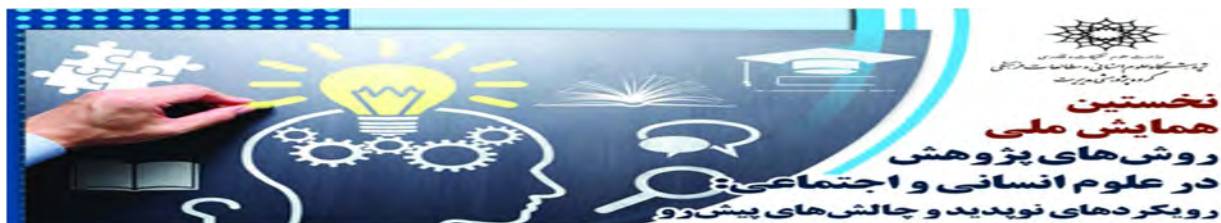
شکل ۱. انواع پژوهش کیفی (منبع: Merriam & Tisdell, ۲۰۱۶)

پیشینه پژوهش‌های کیفی پایه

در جستجوهای انجام‌شده، مشخص شد که از روش پژوهش کیفی پایه در پژوهش‌های داخلی بیشتر در حوزه بهداشت و تا حدودی در حوزه زنان و خانواده (خلج آبادی فراهانی و کیانی، ۱۳۹۷؛ خلج آبادی فراهانی، ۱۴۰۰؛ فراهانی و سرابی، ۱۳۹۵، فراهانی و کیانی، ۱۴۰۱) استفاده شده است. در حوزه برنامه‌درسی با گرایش آموزش عالی تنها پژوهش موجود، مقاله پژوهشی بخشعلی‌زاده، فتحی و اجارگاه و دیگران (۱۳۹۹)، یافت شد. در پژوهش‌های خارجی با توجه به اهمیت و مزایای استفاده از این روش پژوهشی، مقاله‌ها و رساله‌های زیادی کار شده است (Edward Johnson, ۲۰۲۰; ...; Kincaid, ۲۰۲۲; Ward, ۲۰۲۱; Kimberley, et al. ۲۰۲۱).

الیس و هارت (۲۰۲۳) در پژوهش «تشویق به انتخاب روش پژوهش کیفی پایه»، اذعان می‌کنند که رویکرد کیفی پایه همیشه به‌ویژگی‌های یک سنت روش‌شناختی منفرد پایبند نیست. با این حال، این توانایی را برای پژوهشگران فراهم می‌کند تا یک پدیده یا تجربه را با توجه به توصیف نگرش‌ها، باورها، نظرات و همچنین حقایق مربوط به آن کشف کنند. آدی سوسیلو جاهجا و همکاران (۲۰۲۱) در مقاله «پژوهش‌های کیفی پایه»، شرح ساده‌ای از چیستی و چگونگی پژوهش کیفی پایه ارائه می‌دهند و از طریق این مقاله بیان می‌کنند که انواع مختلفی از پژوهش‌های کیفی وجود دارد که هر کدام

^۴Triangulation
^۵Ellis and Hart
^۶Adi Susilo Jahja, et.al

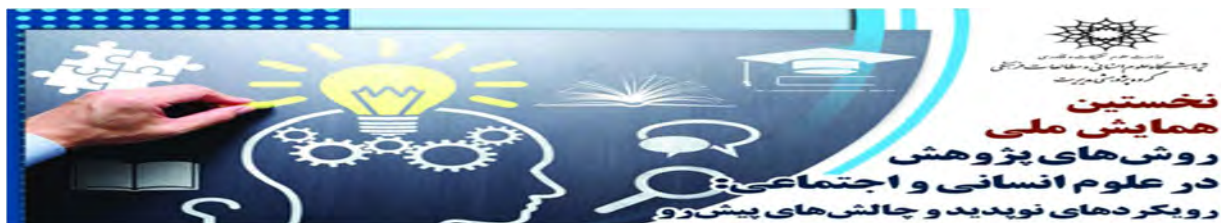

دارای مفروضه‌های فلسفی و روش‌شناختی خاصی هستند. آنها بیان می‌کنند که هر پژوهش کیفی از مطالعات کیفی پایه شروع می‌شود و رویکرد انتخاب‌شده صرفاً یک بُعد اضافی دارد. با استفاده از این رویکرد، پژوهشگر می‌تواند بدون نیاز به مرتبط ساختن آن با تحقیق روایی، پدیدارشناسی، نظریه داده‌بنیاد، مردم‌نگاری یا مطالعه موردی، پژوهش کیفی انجام دهد. هدف پژوهش کیفی پایه با پارادایم تفسیرگرا برای درک چگونگی تفسیر افراد از تجربه‌های خود، ساختن واقعیت پیرامون خود و درک معنایی است که به تجربه‌های خود می‌دهند. در این راستا، محقق به‌عنوان ابزاری عمل می‌کند که معنای به‌دست‌آمده از تحلیل اسناد، مشاهده و مصاحبه را ارائه می‌دهد. علاوه بر این، داده‌ها به‌صورت استقرایی برای شناسایی مضامین اصلی تجزیه و تحلیل می‌شوند و سپس با یک توصیف غنی پردازش می‌شوند که بر اساس چارچوب پژوهش نوشته شده است.

کالکه (۲۰۱۸) در پژوهش «رویکردهای کیفی پایه: مشکلات و مزایای ترکیب‌شناسی روش‌شناختی» بیان کرد که رویکرد کیفی پایه (که ژنریک/عمومی یا تفسیری نیز نامیده می‌شود) را در حین طراحی رساله دکتری خود آغاز کردم. موضوع پژوهش و سؤال‌ها برگرفته از نقش من به‌عنوان یک طراح آموزشی در آموزش حرفه‌های بهداشتی بود و من در تلاش بودم تا سؤال‌هایی را که در ذهن داشتم در زیر چتر هر یک از روش‌شناسی‌های کیفی اصلی که با آن مواجه شدم، جا بدهم. رویکرد پژوهش کیفی پایه با ویژگی انعطاف‌پذیری لازم برای طراحی پژوهشی من، مسیری رو به جلو نشان داد. رویکرد پژوهش کیفی پایه، ابزاری را در اختیار من گذاشت تا از طریق آن بتوانم با انعطاف‌پذیری در آب‌های ناشناخته پیمایش کنم و اجازه تغییر مسیر در پاسخ به شرایط را داشته باشم.

روش پژوهش

این مطالعه با استفاده از روش پژوهش اسنادی/کتابخانه‌ای و به‌منظور معرفی روش پژوهش کیفی پایه در قلمروی رشته مطالعات برنامه‌درسی انجام گرفته است. برای جمع‌آوری اطلاعات، اسناد و مدارک موجود شامل: مقاله‌های علمی و پژوهشی، رساله‌ها و کتاب‌های چاپ‌شده، مورد بررسی قرار گرفتند.

بحث و نتیجه گیری

از ویژگی اصلی پژوهش‌های کیفی این است که افراد واقعیت را در تعامل با دنیای اجتماعی خود می‌سازند. بنابراین، زیربنای پارادایمی آنچه میریام آن را مطالعه کیفی پایه می‌نامد، ساختگرایی است (Merriam, 2009). در اینجا پژوهشگر علاقه‌مند است تا معنای یک پدیده را از نظرات، نگرش‌ها، باورها یا بازتاب‌های ذهنی افراد دست‌اندرکار در مورد تجربه‌هایشان از دنیای بیرون، بررسی کند (پرسی و همکاران، 2015 ص 78). بنابراین، پژوهشگران مطالعه کیفی پایه به این موارد توجه دارند: (1) مردم چگونه تجربه‌های خود را توصیف می‌کنند، (2) چگونه دنیای خود را می‌سازند و (3) چه معنایی را به تجربه‌های خود نسبت می‌دهند. هدف کلی این است که بفهمند، مردم چگونه زندگی و تجربه‌هایشان را معنا می‌کنند (Merriam, 2009; Merriam & Tisdell, 2016; Merriam & Grenier, 2019). کاستری و کاستری (2021) در پژوهش خود، بین (2002)؛ استیک (1995) و میریام (1998) را از ابداع‌کنندگان اصلی رویکرد پژوهش کیفی پایه معرفی می‌کنند (Kostere & Kostere, 2021). با ملاحظه تاریخ‌های بیان‌شده، می‌توان گفت که روش پژوهش کیفی پایه، چندین دهه است که در رشته‌های علمی بخصوص بخش درمان و پزشکی، روانشناسی، مدیریت، مشاوره، به دلیل مزایای متعددی که دارد، مورد استفاده پژوهشگران بوده است. این رویکرد پژوهشی، شرایط انعطاف‌پذیری را برای پژوهشگر فراهم می‌کند تا درک عمیق‌تری از تجربه‌های اجتماعی شرکت‌کنندگان به دست آورد (Wilhelmina, 2021). از مزایای دیگر پژوهش کیفی پایه، حصول دیدگاه‌های منحصر به فرد از یک رویداد یا پدیده، ارائه درک دقیق از پدیده‌ها و استخراج داده‌های غنی و چشمگیر برای تجزیه و تحلیل و تفسیر برای سطح بالاتری از درک در پژوهش است (Kahlke, 2018; Morse, 2020). به طور کلی، روش تحقیق کیفی پایه در تحقیقات علوم انسانی یک رویکرد جامع و ظریف ارائه می‌دهد که غنا و تنوع موضوع را در بر می‌گیرد. با توجه به اینکه اکثر پژوهش‌ها از پنج نوع طرح کلیدی از رویکردهای کیفی موجود، شامل: نظریه داده‌بنیاد، مطالعات موردی، قوم‌نگاری، پژوهش روایتی و پدیدارشناسی برای جمع‌آوری اطلاعات بر اساس تجربه در پژوهش‌ها استفاده می‌کنند (Tomaszewski, 2020)، روش پژوهش کیفی پایه، ششمین رویکرد پژوهشی است که از نقاط قوت یک یا چند روش کیفی تثبیت‌شده بهره می‌گیرد (Frechette, 2020). Kahlke, 2018; Kostere & Kostere, 2021; Orse, 2020). پژوهشگر در این روش به محتوای دنیای بیرونی واقعی (خود نظرات واقعی، خود تجربه‌های زندگی، خود بازتاب‌های شرکت‌کنندگان) و کمتر به سازمان درونی و ساختار فرآیندهای تجربه شرکت‌کنندگان علاقه مند است (پرسی، کاستری و کاستری، 2016). همچنین زمانی که روش‌شناسی‌های دیگر، مانند مطالعه موردی، مردم‌نگاری، پدیدارشناسی یا نظریه داده‌بنیاد، نامناسب هستند یا نمی‌توانند برای تعیین پاسخ به سؤال پژوهش منطبق شوند، استفاد از روش کیفی پایه مفید فایده است (Whitted Jr, 2022). در نتیجه، رویکرد کیفی پایه با استفاده از رویه‌های کیفی معمول و منطبق بر موضع کیفی به دنبال درک تجربه انسانی است که می‌توان آن را در پژوهش‌های متناسب با این رویکرد استفاده و به سؤال‌های پژوهش پاسخ علمی داد (Kostere & Kostere, 2023; Crystal M. Hammond-Morrow, 2023).

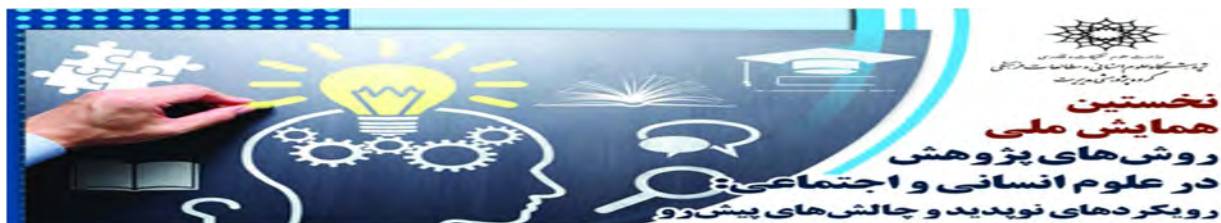
با توجه به مطالب بیان شده و اهمیت کثرت روشناختی، می‌توان گفت که پژوهش کیفی پایه یکی از روش‌های پژوهشی است که در رشته مطالعات برنامه درسی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از دلایل این مهجوریت و بداقبالی شاید بتوان به: (۱) عدم آشنایی پژوهشگران این رشته علمی با این روش پژوهش، (۲) عدم وابستگی این رویکرد به مبانی فلسفی خاص مانند روش‌های تثبیت‌شده، (۳) تعصب روش‌شناسی در میان دانشوران اشاره کرد. اگرچه این روش پژوهشی، خیلی به بنیان‌های فلسفی تکیه نمی‌کند، اما اخیراً به‌عنوان یک روش پژوهش کیفی جایگاه مهمی در پژوهش‌های اجتماعی پیدا کرده و گام‌های مؤثری را برای بررسی، تفسیر و تعبیر واقعیت‌های اجتماعی برداشته است.

منابع

- ✓ بخشعلی زاده، شهرناز، فتحی واجارگاه، کوروش، عارفی، محبوبه، کیامنش، علیرضا (۱۳۹۹). شایستگی‌های مورد نیاز اعضای هیات علمی برای تدریس در مؤسسات آموزش عالی در عصر فناوری. نشریه علمی فناوری آموزش، جلد ۱۵، شماره ۱، زمستان.
- ✓ خلیج آبادی فراهانی فریده، کیانی علی آبادی، فاطمه (۱۴۰۱). واکاوی نقش خانواده در مواجهه با محتوای نامناسب جنسی در اینترنت در نوجوانان شهر تهران، مطالعه کیفی. فصلنامه خانواده‌پژوهی، ۱۴۰۱ پاییز، شماره ۷۱، ص ۴۵۹ تا ۴۹۲.
- ✓ خلیج آبادی فراهانی فریده (۱۳۹۸). مواجهه با محتوای خارج عرف جنسی (پورنوگرافی) در اینترنت و فضای مجازی و تاثیرات رفتاری در نوجوانان در تهران. خانواده‌پژوهی سال پانزدهم بهار ۱۳۹۸ شماره ۵۷-۱۲۷-۱۵۳.
- ✓ خلیج آبادی فراهانی، فریده؛ سرایی، حسن (۱۳۹۵). واکاوی شرایط زمینه‌ساز قصد و رفتار تکفرزندگی در تهران. نشریه مطالعات راهبردی زنان، بهار ۱۳۹۵، شماره ۷۱، ص ۵ تا ۲۹.
- ✓ خلیج آبادی فراهانی فریده، کیانی علی آبادی، فاطمه (۱۳۹۷). بازاندیشی در معنای فرزند و دلالت‌های آن در زندگی: رهیافت کیفی در زنان متاهل بی‌فرزند ساکن شهر تهران. فصلنامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، سال سیزدهم، شماره بیست و پنجم.
- ✓ دلاور، علی (۱۳۹۵). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی. تهران: انتشارات رشد.
- ✓ شعبانی ورکی، بختیار (۱۴۰۰). سیر تحول روش‌شناسی (گذشته، حال، آینده) در ایران، دانشنامه ایرانی برنامه‌درسی، انتشار برخط.
- ✓ فراستخواه، مقصود (۱۳۹۶). دوش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تأکید بر «نظریه داده‌بنیاد». تهران: نشر آگاه.
- ✓ کرسول، جان دبلیو (۲۰۰۷)، ترجمه دانایی فرد، حسن، کاظمی، حسین، (۱۳۹۶). پویای کیفی و طرح پژوهش، انتخاب از میان پنج رویکرد (روایت‌پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه داده‌بنیاد، قوم‌نگاری، مطالعه موردی). تهران: انتشارات صفار.
- ✓ میریام، شاران بی، تیسدل، الیرابت جی (۲۰۱۶)، ترجمه کیامنش، علیرضا، دانای طوسی، مریم، (۱۳۹۸). پژوهش کیفی، راهنمای طراحی و کاربرست. تهران: انتشارات سمت.
- ✓ میرشمسیری، مرجان (۱۳۹۹). سیر تحول روش‌شناسی در جهان (گذشته، حال، آینده)، دانشنامه ایرانی برنامه‌درسی، انتشار برخط.
- ✓ محمدپور، احمد (۱۳۹۸). روش در روش. قم: نشر لوگوس.

- ✓ Adi Susilo Jahja, Sri Ramalu, S., & Razimi, M. S. A. (2021). Generic Qualitative Research in Management Studies. *JRAK (Jurnal Riset Akuntansi Dan Bisnis)*, ۷(۱), ۱-۱۳.
- ✓ Bradshaw C, Atkinson S, Doody O. (2017) Employing a Qualitative Description Approach in Health Care Research. *Global Qualitative Nursing Research*.
- ✓ Charles R. Whitted Jr. (۲۰۲۲) Undergraduate Older Adults' Inclusion Experiences in Traditional Classroom Environments: A Generic Qualitative Inquiry. A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy Capella University.
- ✓ Crystal M. Hammond-Morrow. (۲۰۲۳). A Generic Qualitative Study of Student Counselors' Needs in Cross-Cultural Mentoring Relationships. A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy Capella University.
- ✓ Elliott, R., & Timulak, L. (2021). *Essentials of descriptive-interpretive qualitative research: A generic approach*. American Psychological Association.
- ✓ Edward Johnson, Keith. (2020). *Leadership Succession Planning in Talent Management: A Generic Qualitative Inquiry*. A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of The Requirements for The Degree Doctor of Philosophy Capella University.
- ✓ Eric D. Ward. (2021). *The Influence of Mobile Technology Advancements on Digital Forensics Investigations Practices and Procedures: A Generic Qualitative Inquiry*. A Dissertation Presented in Partial Fulfillment Of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy Capella University.
- ✓ Frechette, J., Bitzas, V., Aubry, M., Kilpatrick, K., & Lavoie-Tremblay, M. (2020). Capturing lived experiences: Methodological considerations for interpretive phenomenological inquiry. *International Journal of Qualitative Methods*, 19(1), 1-1۲.
- ✓ Jeri L. Ellis and David L. Hart. (2023). Strengthening the Choice for a Generic Qualitative Research Design. *The Qualitative Report 2023 Volume 28, Number 6*, 1759-۱۷۶۸.
- ✓ Kincaid, Mitzi James. (2022). *The Described Experience of Gratitude within Professional Athletes: A Generic Qualitative Inquiry*. Capella University ProQuest Dissertations Publishing.
- ✓ Kimberley De Vocht, Tycho Debie, Hilde Bastiaens & Sibyl Anthierens (2021) The use of paracetamol for first-line treatment of acute sore throat. A descriptive generic qualitative study of GPs and patients, *European Journal of General Practice*, 27:1, 60-۶۷.
- ✓ Merriam, Sharan B. (2009) *Qualitative research: a guide to design and implementation*. Published by Jossey-Bass, second edition.
- ✓ Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. San Francisco, CA: Wiley.

- ✓ Morse, J. (2020). The changing face of qualitative inquiry. *International Journal of Qualitative Methods*, 19(1), 1-7
- ✓ Nouri, A, Mehr Mohammadi, M, Taherpour, M.S, Khallagh, A.A . (2020). Historical Evolution of Educational Research Methodology in Iran. *The International Journal of Humanities*. *The International Journal of Humanities* (2020) Vol. 27 (4): (21-3۱).
- ✓ Renate Kahlke. (۲۰۱۸). Reflection/Commentary on a Past Article: “Generic Qualitative Approaches: Pitfalls and Benefits of Methodological Mixology”. *International Journal of Qualitative Methods* Volume ۱۷: ۱-۳.
- ✓ Sharan B. Merriam, Robin S. Grenier. (2019). *Qualitative Research in Practice: Examples for Discussion and Analysis*. Second Edition. Published by Jossey-Bass, A Wiley Brand.
- ✓ Timulak, L., & Elliott, R. (2019). Taking Stock of Descriptive Interpretative Qualitative Psychotherapy Research: Issues and Observations from the Front Line. *Counselling & Psychotherapy Research*.
- ✓ Wilhelmina M. Jordan. (۲۰۲۱). *Basic Qualitative Investigation of Teachers’ Preparedness, Perceptions, and Experiences Regarding Inquiry-Based Instruction*. Walden Dissertations and Doctoral Studies.
- ✓ White BA. (2016). *Exploring the ways new faculty form beliefs about teaching: A basic interpretive study*. doctoral dissertation. Knoxville: University of Tennessee.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی